

Adam Michnik azok közé tartozik, akiket a legjobban tiszteltek. Csodálatos hősiességéért, az áldozatok vállalásáért, bátorságáért. Nagyra tartom szókimondását, ragyogó intellektusát. A történelem számos jelentős személyiségének választania kellett szerepkörök között. Magyar történelmi példával: vagy Kossuth, vagy Deák Ferenc útját járja, forradalmárszabadságharcos vagy a kiegyezés előkészítője, vagy a hősiesség kiállás, vagy a józan kompromisszum embere. Michnik mindkettőt tudott és tud lenni. Kivételes egyéniség, kivételes történelmi funkcióban.

Nagyon más ember, mint én. Más a karaktere, más életstratégiát folytatott, más a stílusa. Élete összes fázisában minden alkalmat megragadott, hogy tiltakozzon és követeljen, mozgalmakat szervezzen; sokszor ült börtönben – miközben én a csendes dolgozószobában hosszú könyveket írtam. Más a kifejezési formája; más eszközöket használ ahhoz, hogy a világ és a saját országa sorsának jobbításához hozzájáruljon.

És mégis, nagyon-nagyon közel éreztem és érzem magamhoz, *Az árral szemben* című könyve pedig még közelebb hozta hozzám. Amit mond, arra mindig rezonálok. Azonos hullámhosszon vagyunk. Ha történik valami, (és erről immár igen sokszor megbizonyosodtam), ő és én rendszerint ugyanazt gondoljuk róla.

Mindössze négy esztendő, a 2006 és 2010 közötti időszak terméke jelenik meg a kötetben, ám ez alatt viharos változások mentek végbe Lengyelországban: jött, győzött és elbukott a zsamoksg kiegészítésére tett kísérlet. A szituáció fordulatai a helyzet ismételt újragondolására, az éppen kimondandó állásfoglalás kidolgozására készítetik a szerzőt. De miközben tombol Michnik körül a vihar, nem téved el, mert van egy biztos irányítóját: melyen belérőgződött értékrendje. Sok értelmiségi társunknál nem az a baj, hogy a viharzó események hatására változtatja álláspontját, hanem az, hogy elvtelenül változtatgatja. Adam Michniknél a cselekvéseket vezérlő etikai elvek sziklaszilárdak. Ezért tud egyes gerinccel szembenézni a legnehezebb lelki megpróbáltatást kiváltó kérdésekkel is.

Legyen bátorságunk ahhoz, hogy szembenézzünk a múlttal! Ne fordítsuk el a fejünket, ne próbáljunk melleszélalni! Ez az új tanulmánygyűjtemény egyik üzenete. Üzeni ezt elsősorban saját nemzeti közösségének, a lengyeleknek. Az egyik tanulmány a nem is túl távoli történelmi múlt egyik szegényfoltjával, a második világháború után a holokausztot túlélt, hazatérő zsidók elleni kielcei pogrommal foglalkozik. Nemcsak megbélyegzi mindazokat, akik felelősek érte, de mélyen elemzi is az okok láncolatát, amelyek a bűnig, a tragédiáig vezettek. Tárnyalagos, kiegyensúlyozott vizsgálatot tart. Szándékosan ismétlődik benne refrénszerűen az „ugyanakkor” kötőszó – amikor az eseményekben részt vevő egyik csoport vétkéinek leírásától és azok enyhítő vagy súlyosbító körülményeinek taglalásától áttér a második vagy a harmadik csoport vétkéire, az ő cselekményeiket enyhítő vagy súlyosbító körülményekre. Megszámoltam:

KORNAI JÁNOS:

Adam Michnik az árral szemben

16-szor szerepel itt a látótérváltást bevezető „ugyanakkor...” szó. De sok olyan történelmi visszaemlékezés készült, amelynek szerzője egyetleneszer sem hajlandó leírni a szemben álló fél szempontjának ismertetését bevezető „ugyanakkor” szócskát!

Vagy egy másik, számomra korábban teljesen ismeretlen példa: menyinyiben járult hozzá a lengyel delegáció szereplése és a lengyel politikusok közötti sokféle belső villongás ahhoz, hogy Lengyelország szempontjából felemás eredményekkel végződjenek az első világháborút követő Párizs környéki béketárgyalások. Michnik tolla nem remeg meg, amikor leírja ezeket a szavakat: a „lengyel pokol”. (85. old.) Idézem szavait: „Ma ismét a saját szemétdombunkon trónolunk, a sikereinket magunknak köszönhetjük. Sajnos, a kudarcot és a szegénységet is.” (83. old.) Nemzeti önismeretre, a hamis illúziókkal való leszámolásra szólít fel. Bárcsak mi, magyarok is eljutottunk volna a tisztító önvizsgálatokhoz ehhez a fokozathoz!

Nem csak a közösségtől, az egyéntől is el kell várni, hogy legyen bátorsága önmaga múltjának mélyreható vizsgálatához. „Apám, te okos ember vagy. Hogyan lehettél ennyire hülye?” – tette fel a kérdést a fia az apjának, amikor arról faggatta, miért lépett be a kommunista pártba. Ezzel a kérdéssel kezdődik a kötet második tanulmánya. Itt a szerző olyan emberekkel foglalkozik, akik életük egy szakaszában kommunisták voltak, és később szembe fordultak a kommunista párttal és eszmevilággal. Az élés kérdés már a tanulmány címében megjelenik. Adam Michniknek ezzel az írásával nem most találkozom először, mert, némileg rövidítve már korábban is megjelent az *Élet és Irodalomban*. Egyébként ezt a nem éppen hízelgő mondatot történetesen az én fiam szegezte nekem, Michnik *A gondolat erejével* című önéletrajzomból idézi. Az én memoárom, és mellette Márai Sándor írása egyébként inkább csak kiegészítő mellékletként jelenik itt meg, a tanulmány fő témája Adam Sikora lengyel eszmetörténész önéletrajzának elemzése. Sikora és az őt kommentáló Michnik empátiával mutatja be, melyek azok a tényezők, amelyek képesek tisztá szívé és értelmes fiatal embereket a kommunista eszmék büvkörébe sodorni. Csak az alja embereket vonzotta a hatalom vagy az anyagi gyarapodás, a nehezebb lelkeket a hit fűtötte. A butaság, a naivitás, amellyel hagytuk magunkat félrevezetni, nem válik dicsőségünkre. Számomra némi vigasztalás szolgál, hogy Michnik jó társaságban emleget: Kundera és Szaharov, Szymborska, Milosz és

Kolakovszki, Kuroń – igen, ők valamennyien keresztyümentek azon a korszakon, amelyben öszintén hittek a kommunista eszmékben, és nemcsak hittek azokban, hanem tollukat és cselekedeteiket is ezeknek az eszméknek a szolgálatába állították. De – és ez megkülönbözteti őket, megkülönböztet bennünket a gyáván sunyítóktól, a múltjukat letagadó vagy szépitő karrieristáktól – megvolt a lelki erőnk ahhoz, hogy ezt megvalljuk, és egyszer és mindenkorra elvágjuk az érzelmi és intellektuális szálakat, amelyek életünk egy korábbi, lezárt periódusában ehhez az eszmevilághoz kötöttek bennünket.

Aki élete egy szakaszában a racionális kritika által támasztott korlátokat félrerúgva, mélyeséggel meggyőződéssel hitt egy világboldogítást ígérő eszmében, azaz maga is fanatikus volt – azt az őszinte introspekció is segíti a fanatizmus megértésében. Ez a fontos jelenség többször is szóba kerül a kötetben. A politikai spektrum többféle színéhez kötődve tűnik fel a hitükért semmilyen eszköz igénybevitelétől vissza nem riadó fanatikusok. A kötet egyik izgalmas darabja a radikális baloldalt német és olasz fanatikusainak emléket idézi vissza, a Baader-Meinhof csoportot és a Vörös Brigádokat, amelyek hitük nevében az emberrablástól és a túszként elfogott emberek meggyilkolásától sem riadtak vissza. Ma a különböző iszlamista terrorcsoportok tartós fenyegettségében él a nyugati világ; a terrorizmus kegyetlen eszközeit is használják az orosz nacionalista hatalmi törekvések ellen tiltakozó kisebbségek és szomszédnépek fanatikusai. Szinte tankönyvi példája volt a fanatizmusnak az a norvég fiatalember, akit kiforrott és írásban is rögzített világnézete készített vérengző, barbár tömeggyilkosságra. Am nem kell messzire menni. Mi itt Közép-Kelet-Európában is körül vagyunk véve fanatikusokkal, akiket nem a vallási vakhit, hanem az extrém nacionalizmus és fajgyűlölet fűt. Már véres cselekmények is előfordultak: gondoljunk csak a magyarországi roma-gyilkosságorsorozat elborzasztó eseményeire. Szerencsére a mi régióinkban ez ideig kivételnek tekinthető, hogy a fanatizmus eljutott volna a vérengzésig. Michnik könyve segít abban, hogy alaposan átgondoljuk: a tiszta meggyőződés és az a formula, amely az eszme győzelmé érdekében megengedi bármilyen eszközt, akár a fizikai erőszak igénybevitelét is, megnyitja az ajtót a véres akciók, az ártatlanok feláldozásával járó terrorcselekmények előtt.

A fanatikus, a világmegváltó eszme híve meg van győződve arról, hogy birtokában van az „abszolút igazság”. Ha fanatikus emberek írása kerül a kezembe, jóformán védtelennek érzem magam, mert hiszen az általam használt munkaeszköz, az értelemre apelláló érvelés egyszerűen használhatatlannak bizonyul. Akármít mondanék, a másik meg sem érti azt a nyelvet, amelyet mi, racionálisan gondolkodó emberek használunk. Michnik stílusában a legszorosabb szellemi rokonságot érzékelem. Szelíd és halk hangon beszél. Erős meggyőződés fűti, de azt nem akarja senkire sem ráerőszakolni. Hol egy egész tanulmányon végighúzódo *Latmotiviként*, „kétkező demokratának” nevezi önmagát és a hozzá hasonlóan gondolkodókat. Máshol „töprengő és lelkiismereti problémákkal küzdő értelmiségiek-ről” beszél – akiket lenéznek a magabiztosak, a kételynélküliek. Egy másik írásban Dahrendorfot idézve „melankolikus forradalmárokról” beszél. Hálás vagyok Adam Michniknek, hogy ilyen találon tudta jellemezni ezt a fajta magatartást, és hogy önmagát is ebbe a kategóriá-

ba, a kétkező demokraták, a töprengők, a lelkiismereti problémákkal küzdők, a melankolikus forradalmárok csoportjába sorolja.

A megszállottak, a messianisztikus hittől fűtött emberek képtelenek elfogadni a pluralista demokrácia játékszabályait. Az, ami szememben különösen imponáló Adam Michnikben, hogy – miközben mindig kiáll saját meggyőződése mellett, és *önmagával* sohasem köt felemás alkat – a demokrácia magatartás nélkülözhetetlen jegyének tartja a kompromisszumra való készséget. Önmérséklet, a saját törekvéseim maximális keresztviteléhez képest tett részleges engedelmény – ez kötelező magatartási szabály minden demokráta számára, tehát azok számára is, akik éppen felülkerekedtek a politikai versenyben. „Magyar barátom, Kis János nyomán én is kijelentem – írja Michnik (82. old.) – a demokrácia nem csupán a szabad választásokat jelenti, noha szabad választások nélkül elképzelhetetlen. A demokrácia állandó párbeszédet jelent.”

A kötet számomra talán legizgalmasabb írása az a tanulmány, amelyben Ratzinger bíboros, a jelenlegi pápa tanulmányát kommentálja. A recenzió tárgya önmagában is jelentős intellektuális teljesítmény; nem fellelőző és üres prédikáció, hanem egy igen figyelemreméltó tudós ember és meggyőződéses demokráta műve. És ehhez persze hozzá kell tenni: az eszmék és hitek világának egyik legnagyobb hatalmú szereplője írta. Michnik írásának hangneme példamutatóan tiszteletteljes; nem azért, mert udvarias akar lenni (bár meg ez sem elvetendő szempont), hanem mert őszintén tiszteli azt, akivel polemizál. Am a tisztelet nem tartja vissza attól, hogy igen lényeges kérdésekben vitakozzék, ellentmondjon a pápa szavainak. Mi, magyarok sokat tanulhatunk itt; nemcsak a vita tartalmát, hanem stílusát illetően is. Eldurult a beszéd, a politikai arénában gorombaságok, nemegyszer trágár szavak repkednek az egyik térfélről a másikra. Michnik nem halvérű, sokszor keresztül süt az indulat a szavakon – de soha, egyetlen sorban sem téveszti el a mértéket; tudja, hogy az igazság átütő erejét nem decibelben mérik; sem pedig a politikai vita-ellenfélre zúdított sértések számában.

Ezt a hangnemet megőrzi akkor is, amikor az „új populizmusról” ír; ezen irányzatot tartja napjainkban a demokráciát aláásó fő ellenfélnek. Olcsó szidalmazás helyett inkább elemmez. „A »messiási dinamizmus«, az »új populizmus« – írja Michnik – (...) együtt járhat a pluralista demokrácia intézmény- és szokásrendje elleni elvakult támadással, de könnyen lehet a cinikus hatalomra törés és a gátlástalan anyagi haszonszerzés álarcja is.” (106. old.) Leginkább az „új populizmus” lengyel változatát vizsgálja; évszázados történelmi gyökereit tárja fel, annak mai megnyilvánulásait írja le. Eddigi csúcsteljesítményét a Kaczyński fivérek szerencsére rövid ideig tartó uralma alatt nyújtotta. Idézem az „agresszív populizmus” Michnik által adott összefoglaló jellemzését: „szakítás az igazságszolgáltatás eddigi normáival (amely részben bizonyos reformra, de nem a harmadik hatalmi ág szuverenitásának megnyirbálására), a különleges szolgálatok megszállása és eszközként használása a politikai csatározásban, brutális támadás a központi bank függetlensége ellen, a privatizációs folyamat leblokkolása, diszponált emberek beültetése állami cégekbe, a szabad köz-média pártosítása... Az új populizmus lényege a hatalom összpontosítása, a provincializmus, az euroszepticitizmus, az értelmiséggel szembeni bizalmatlanság, a rettegés a világtól, az idegengyűlölet. Az »új populisták« kí-

gyót-békát kiáltanak a liberalizmusra, a kulturális elite és a jogállam hagyományos játékszabályaira.” (109. old.) Kaczyńskiékkel azzal nyerték meg a lakosság számottevő részének támogatását, hogy megígérték: kormányzásuk alatt leszámolnak a kommunista múlttal, vaskézrel fellépnek az elharapódzott korrupció ellen. És építettek arra az alantas érzésre is, amely – valljuk be – ott bujkál nem is kevés ember szívében: bosszút kell állni a múltért. Ez az uralom hamar félre rúgta a demokratikus jogállam által emelt korlátokat, sorra-rendre mutatata be a tévé a látványos letartóztatásokat; az emberekben elkezdtet dolgozni a hatalomtól való szorongás és félelem.

A kötet elemzi a Putyin-rezsimet. Ebből is idézek egy mondatot: „Ha meg akarjuk érteni, min alapul a diktatúrára vagy féldiktatúrára töro poszt-kommunista hatalom logikája, mindig azokra a támadásokra kell figyelniünk, amelyek a három hatalmi ág önállósága, valamint az együtt és a társadalmat az államtól függetlenítő intézmények ellen irányulnak.” (166. old.) Michnik részletesen leírja az „új populizmus” Putyin-féle változatát. Ez sokkal mélyebben és tartósabban be tudta cövekelni magát az orosz társadalomba, nem utolsósorban azért, mert – hála a természet adta kincseknek, a magas energia-áraknak – a zsamoksg felé tett lépések együtt haladtak a gazdasági növekedéssel és az anyagi életkörülmények javulásával. Nem minden autokratának jut ki az a szerencse, hogy az olaj- és földgáz-export hasznából fedezze a költségvetési kiadások számottevő részét. Putyin megtartotta a plurális demokrácia néhány ismertetőjelét: a többpárti választást (noha a kormánypárt győzelmé előre garantálva van és az ellenzékre letartóztatásokkal csapnak le), továbbá az ellenzéki sajtó létezésének jogát (noha a közvéleményt formáló eszközök túlnyomó része a hatalom kezében van, és az újságíróknak oka van félni halalos merényletektől.)

Egy másik írás formája: nyílt levél az orosz miniszterelnökhöz. Külön stílus tanulmányt érdemelne, miképpen adja meg a szerző egy nagy ország miniszterelnökének kijáró köteles tiszteletet, ráadásul olyan nemzetet, amelyet a lengyeleknek évszázadokon át konfliktusai voltak, és amellyel – akár tetszik, akár nem – kompromisszumok árán kell békésen együtt élni. És ezen a korrektnem ellenséges, nem konfrontatív, inkább barátkozni próbáló hangon megszólal, teljes határozottsággal, az emberi jogok és a demokrácia követelése.

Most, amikor Adam Michnik új könyve a magyar olvasó kezébe kerül, nehéz idöket élünk meg. Hangosan felnevettem, amikor a következő passzushoz jutottam, (idézem):

„Ne álltassuk magunkat, nem ez volt a végső harc. Akárcsak a kedvenc moszkvai viccembem, még minden előttünk van. A moszkvai utcán elájul valaki. Jön a mentő, elviszik. Kis idő múlva magához tér és megkérdi: »Hová visznek?« Azt felelik: »A hullaházba.« »Hogyhogy? Hát még élek!« Mire ök: »Még mi sem értünk oda.« (177. old.) Aki ezeket a sorokat írta, a mi rokonnunk, a keserű humorral vigasztalódo pesti ember szellemi testvére.

Az ÍRÓK BOLTJA januári programja

A bemutatók 16 órakor kezdődnek, az ettől eltérő időpontokat külön jelezzük. (Bp., VI., Andrássy út 45.)

- ☐ **20., péntek – LÁTÓ – BOOKART**
Világok – antológia a Látó Bizánc és ortodoxia, ÁlomLátó és ÖrményLátó cími számaiból. Vendégünk lesz: Kali Kinga, Szabó Róbert Csaba és Vida Gábor
- ☐ **24., kedd – KAGYLÓKÜRT**
Sokadik népvándorlás, társadalmi mozgások – a Kagylókürt 56. számának bemutatója. Rácz Géza főszerkesztő beszélget a lap két szerzőjével, Szabó Edit irodalmárral és Szendrei László történésszel.
- ☐ **25., szerda, 19 ÓRA! – ÉSKVARTETT**
Az est témája Grecsó Krisztián: Mellettem elférsz című regénye lesz. A beszélgetés résztvevői: Angyalosi Gergely, Bazsányi Sándor és Szilágyi Zsófia. A beszélgetést vezeti: Károlyi Csaba. A sorozatot a MASZRE támogatja.
- ☐ **26., csütörtök – PALATINUS**
Isaac Bashevis Singer: A Moszkát család. A kötetet bemutatja és a fordítóval, Turczy Istvánnal beszélget Vári György és Reményi József Tamás.